

Людмила Ковтун

Концепт «Білого світу» у колористичних уявленнях українців

*Аналізується питання колористичних уявлень українців на прикладі концепту «Білий світ».**The question of colour imagination of the Ukrainians is analyzed in the article on example of the concept of "White world".*

Колористичні уявлення українців є однією з форм відображення колористичної чуттєво-візуальної картини світу. Базовим підґрунтям формування таких уявлень виступає цілісний світоглядний комплекс (почуття, вірування, цінності тощо) українського народу. Динамічна модель колористичних уявлень окреслює особливу специфіку чуттєво-інтуїтивного осягнення українцями життєдайного світового простору. Світоглядні системи (міфологічна, релігійна та ін.) українців, що завжди репрезентують їхню національну культуру, функціонують також і через взаємопов'язані колористичні комплекси, які, зокрема, виражаються в культурно-обрядовій діяльності українського народу. У зв'язку з цим досить актуальним є дослідження концепту «Білий світ» у колористичних уявленнях українців. У процесі вивчення світогляду українського народу важливим є розгляд колористичних проєкцій в системі будь-яких уявлень (базових світоглядних комплексів, фреймів, культурних моделей тощо), що дозволяє реконструювати систему колористичних праобразів у ментальних структурах давніх українців, а також їх інтуїтивні, візуальні та вербальні репрезентації.

Звісна річ, що народні уявлення, набуваючи нової соціальної визначеності та специфіки у сучасному цивілізаційному просторі, зберігають досить сталу базову форму міфологічних та релігійних вірувань, сформованих у межах певної цивілізації. Відомо, що цивілізація (лат. *civilis* – державний, громадянський) – це цілісна спільнота людей, високий розвій якої базується на єдиних культурно-історичних, ментальних та економічних засадах. Філософсько-світоглядний аналіз цивілізаційного розвитку українства дозволяє виокремити фундаментальну світоглядну основу формування концепту «Білий світ», адже процес його становлення тривав паралельно з процесами самоопанування, самоусвідомлення і самореалізації українців у межах світових культурних взаємозв'язків.

Інтерпретація концепту «Білий світ» в колористичних уявленнях українців представлена у світоглядній сфері спільноти (через призму універсальності та варіативності даного концепту як соціокультурного феномена), а також специфікується в процесі міжкультурної та міжцивілізаційної взаємодії українського народу з іншими народами світу. Цей концепт може стати наріжним в контексті цивілізаційної проблематики, оскільки ідейні, моральні, міфологічні та релігійні уявлення українців не тільки репрезентують специфіку буття українців, а й мають здатність еволюціонувати в рамках європейської динамічної моделі цивілізаційного розвитку.

Великий внесок у розвиток сучасної цивіліології зробили М. Данилевський, М. Вебер, О. Шпенглер, А. Тойнбі, В. Вернадський, Л. Гумільов, П. Сорокін, С. Хантінгтон, Дж. Гелбрейт, А. Моль, Ф. Фукуяма, П. Штомпка, Н. Моїсеєв, Л. Семеннікова, І. Широкова, Ю. Яковець та ін. Проблематикою закономірностей цивілізаційних процесів в контексті цивілізаційного поступу українського народу займалися О. Коппель, О. Пархомчук, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, М. Обушний, Т. Воропаєва, Н. Цимбалюк, та ін. Особливості національного образу світу вивчали Г. Гачев, О. Кулешов, О. Пасічник, Б. Крися, А. Вонторський

та ін. Зокрема, Т. Воропаєва поєднує і «процесуальне», і «системне» визначення «цивілізації», розглядаючи українство в контексті загальнолюдської цивілізації (розмаїття культурно-історичних форм, націй, країн і держав, які об'єднані загальнолюдськими цінностями) та європейської цивілізації (унікальна системна комбінація традицій, суспільних структур і цінностей, що притаманні багатьом націям і утворюють певну культурно-історичну цілісність, яка визначається спільними об'єктивними елементами (історія, соціальні інститути, християнство тощо) і суб'єктивною самоідентифікацією громадян багатьох держав («ми – європейці»), а також співіснує та взаємодіє з іншими подібними феноменами). Особливо цікавим дослідниця вважає аналіз трансформацій національної та європейської ідентичності громадян України в цивілізаційному контексті, вона зазначає, що «українознавство здатне не тільки окреслити необхідні внутрішні зв'язки для забезпечення цілісності світогляду як інтегрального духовного утворення, що синтезує знання і цілі, бажання й мотиви, вірування й сподівання людини, але й чітко центрувати складові світогляду (ідеали, цінності, переконання, принципи, ставлення, переживання, життєві норми, уявлення) на основі принципів людиноцентризму й україноцентризму» [6, с. 197].

Культурологічну специфіку контексту «Білого світу» в контексті російської культури розглядали Н. Злиднева, Н. Серов, А. Василевич, а в контексті української – О. Боряк, Ф. Рильський, В. Войтович та ін. Мета даної статті: з'ясувати філософсько-світоглядну сутність концепту «Білий світ» та особливості колористичних уявлень українців у контексті унікального цивілізаційного розвитку українського народу (через аналіз колористичних репрезентацій давньої динамічної моделі осягнення світу українською спільнотою).

В контексті цивілізаційного розвитку українства доволі значимими є уявлення українців про світовий простір та місце українського світу в ньому. Так, одним із репрезентантів світового простору в народних уявленнях є концепт «Білого світу». Білий колір як складова концепту «Білий світ» аналізується в наукових розмислах Н. Злидневої, яка зазначає, що білий колір, «активізуючись в окремі епохи, в окремих областях та етнокультурних цілісностях, висвітлює специфіку типу культури та її проєкції» [7, с. 425], а в «символіці кольорів... наділений верховним сакральним смислом: ... білий колір – символ втілення повноти буття» [7, с. 427].

Щодо семантики кольоровизначення, на думку А. Василевича, «...слова зі значенням «білий» етимологічно походять від індоєвропейської основи *bhel- 'бути яскравим, світлим, сяяти, блищати' чи *šveit- (д.-інд. *sveta*) 'світло, світлий, білий'» [3, с. 10]. В. Тернер співвідносить значення білого в первісних культурах із категоріями блага, джерела сили та здоров'я, чистоти; багатства, влади, зустрічі з духами предків, народження дитини, сміху як знаку дружельності та ін. [10, с. 56]. Універсалізм білого кольору відзначає Н. Злиднева: «у якості першокольору білий в традиційній свідомості несе значення начала, відсилаючи в ритуалах до формул ініціації (біла вінчальна сукня – білий саван як тотожність весілля-похорони)... Традиційне проти-

ставлення, які білий колір створює з чорним та червоним, відсилає до основних моделюючих просторово-часовий космос людини діад: життя/смерть, світло/темрява, добро/зло, чистота/нечистота, небо/земля, жіноче/чоловіче і т. д., де за білим закріплено переважно значення життя, світла, добра, чистоти, неба, жіночого начала» [7, с. 424].

У семіозис, як похідні від деривату «Білий світ», увіходять колористичні компоненти як ціннісні соціокультурні просторові ідентифікації образів – «біла стіна», «білі очі», «забілювати», «біла сорочка», «біле полотно», «біла хустка», «білі руки», «білі ноги» та ін. В календарно-обрядових традиціях українців сформовані моделі використання цілісного комплексу концепту «Білий світ», пов'язаного з творчою світоглядною функцією в обрядових дійствах Святвечора, народження, весілля, в землеробських та будівельних, поминальних ритуалах, які властиві також і для балто-слов'янського культурного (і європейського цивілізаційного) ареалу.

В християнській традиції білий колір абсолютизується через Божественне світло, святість, істину, чистоту та непорочність, належність до символізації Бога-отця, Богородиці, ангельських чинів. О. Александров у праці «Образний світ агіографічної словесності» визначає образ Ісуса Христа наближеним до образу першолюдини, окреслюючи специфіку вияву білого колоративу в акті першотворення. Дослідник наголошує на важливому аспекті включення образу «Білого світу» в духовні вірші, як найважливішу сакральну цінність. Концепція світу набуває ширшої повноти й у творах Митрополита Іларіона: у трилогії «Житейське море», поемі «Жертва вечірня», де автор визначальною підвалиною розуміння світу вважає християнські чесноти. Актуалізуючи чесноти, християнські мотиви поєднуються з символікою сакрального світла як елементом світобудови надреального божественного світобуття.

До сакральної сфери функціонування колоративу «Білий світ» залучений також мета-код *білого міста* як контекст святості. Н. В. Злиднєва співвідносить наявність 425 європейських міст з означенням *білого міста* – міст митрополії, підкреслюючи, що «у кольоровому коді культури білий колір стоїть окремо та несе в собі смисли тотальності, виступаючи одночасно як еквівалент і світла, і пустоти, він осмислюється як прото-колір та зверх-колір...» [7, с. 424]. Сакральне значення *білого міста* екстраполюється в топоніміці європейських міст (Відень, Белград, Біла Церква та ін.).

У міфологічних поглядах українського народу «Білий світ» був уявлений як замкнений життєдайний простір, поза яким, «...где небо сходится с землей, никто еще не доходил; там живет неодолимый, необычайно сильный и одноглазый свирепый народ, там беспределе, вечно бушующее море... Достигают этого места только души умерших, несомые на крыльях ангелов» (Ушицкий р-н) [13, с. 11]; «...на краю земли есть различные моря, именно соленое, синее, красное и черное. На краю земли находится «Америк», т. е. Америка, где люди так богаты, что серебром и золотом покрывают крыши своих домов» (Ушиц. р-н и Жит. уезд.) [13, с. 42]; «есть люди с одной рукой, ногой и 1 глазом. Эти люди цепляются один за другого и бегают так быстро, что от них очень трудно уйти... «Сыроиды» живут в «Туретчини за Дунаем» [13, с. 209].

Саме тому вагомим був мотив снування «Білого світу» – світу українського буття, світу життєдайності. У комплекс мотиву постання «Білого світу» увіходять ритуальні дії, пов'язані із снуванням світу в період так званої «Білої

суботи», «Білої неділі», «Тижня чистого, жилявого, білого» [5, с. 55]. О. Боряк приділяє увагу систематизації заповідних (понеділок, субота, вівторок та середа) та нетабуйованих днів творення світу в уявленнях українського народу, де світ «снувався» (Дніпропетровська обл., с. Перещепино), «сновався» (Сумська обл., с. Обтово), «засновувався» (Черкаська обл.), «наснувався» (Чернігівська обл., с. Охиньки), «Бог світ заснував» (Житомирська обл.) [1, с. 98].

У цей час в українській традиції дотримувались нормативів ритуальної поведінки «обрядового відчуження» – не білили в понеділок, суботу (дні снування «Білого світу»), у поминальні дні, на Русальчин тиждень, на Різдво, «коли душі померлих виходять на білий світ». Ця ритуальна заборона мотивувалася через контамінацію *зрячий/незрячий*, бо вважалося, що при мащенні хати мертві сплянуть, їм замазують очі, і якщо й виконують ці дії, порушуючи заборону, то в такому разі «для мертвих залишають недобілене місце, щоб душа протягом року могла відвідувати дім» [5, с. 27]. «На Наддніпрянщині побутувало повір'я, що саме в понеділок світ снувався, тому й жінки мали утримуватися від снування основи для майбутньої тканини: хіба ж можна людині повторювати Божу волю! (Не пекли хліба; одна жінка вчиняла хліб, а в діжі зробилася з тіста кров)... Не мазали хати... Не одягали нової сорочки, бо будеш вилаяний» [2, с. 57]; «заборонялося підмітати і білити хату – щоб не вимести чи не замазати душу» [12, с. 338]. В народній традиції не дозволяли вагітній білити, «щоби не замастила очі своїй ще не народженій дитині (залишали недобілене місце – аби душа протягом року могла навідуватися до своєї оселі). Якщо білили ново-збудовану хату, залишали недоторканою невеличку латку десь біля ікон або на печі, так, щоб її не побачили сторонні люди. А на Житомирщині, приміром, переказували: якщо випадково не забілили якесь місце в хаті, теля народиться з білою плямою на лобі» [2, с. 87].

Вважалося, що порушення ритуальних норм ставало небезпекою для світу живих та позбавляло зору істот потойбічного світу – «заснують очі на том світє», «щоб не куріло мертвим у вічі»... «Колись, коли ще світ зачинався, П'ятниця народила п'ять душ темних дітей, і вони померли темними. Заради цього і не прями» [1, с. 91]. «Також не можна було білити хату в дні поминання (Північна Волинь) чи в суботу, «бо субота – то поминальний день» (Пінщина), чи в п'ятницю, «щоб не замазати батькам очей» (Ніжинський повіт, Чернігівщина). У Псковській губернії на Трійцю після вечірні старі ходили на кладовище обмітати могили – «очі» у батьків прочищати... В одному сербському селі на Дунаї (с. Свиниця в Румунії, у Залізних воріт) був звичай завершувати жалобу хороводним танцем «для мертвих»; у цьому танку не слід було наступати на розіслану хустку з грошима, «щоб не топтати ногами очі покійнику». Зав'язування та замашування очей має більш антропне значення. Так, в рос. Забайкаллі сіяч у полі зав'язував собі очі та говорив: «Як я не бачу білого світу, так нехай пташки не бачать мого насіння» [9, с. 501].

У весільній обрядовості українців задіяні також і колористичні моделі творення світу із смисловим компонентом світового яйця. Так, в середину весільного королева кладуть, «як печуть, 6 пирогів і яєць двоє. Сих двоє яєць дружба насамперед з его викраує: одно собі, а друге дає своїй друзці, кажучи: “а що то за цвіток?” Вона повинна му відказати: “білок і жовток”» [4, с. 311]. В землеробських ритуалах, пов'язаних із сівбою льону та конопель, також був функціональним колоратив «Білий світ», зокрема, це простежується у примовляннях: «Щоб льон такий білий був», «Щоб зерно

було чисте, як яйце», «роди, боже, коноплі білі, як яйце», «щоб льон був чистий, блискучий, гарний, тонкий прясти» [1, с. 67]. Також можна навести приклад магічних дій при відбілюванні полотна давнім звичаєм кликати білу собаку: «На, на, білку, щоб у мене полотно було біле». Однак наприкінці XIX ст. він зберігався в основному у формі різноманітних вербальних формул: «Ну, вибілуйсь полотно, щоб було таким білим, як біла собака» або «Цу-цу, білий» [1, с. 115].

Водночас деривати («біла стіна», «білі очі», «забілювати», «біла сорочка», «біле полотно», «біла хустка») через комплекс «Білий світ» позначають лімінальний стан у світоглядних сакральних уявленнях українців. «Білий світ» у сакральних уявленнях українського народу репрезентувався як символ потойбіччя, світом мертвих та духів предків. У звичайній практиці архаїчних культур існувало табу – «щоб заслужити благословення предків, община мала жити в гармонії; визначали білі знаки на деревах, білі відмітини на тілі жертвувача. ... Почитали альбіносів як живих носіїв білизни духів предків» [10, с. 63]. В міфологічних уявленнях традиційно білий колір пов'язувався із проявом духів предків (С. Килимник, Н. Серов), у даному контексті з минулим часовим виміром. Колористична константа білого, завдяки його включенню в ритуал обряду смерті «розрізняється у сприйнятті слов'ян. У південних слов'ян це частіше за все жовтий колір (і відповідно при порушенні заборони народиться жовта дитина), тоді як у східних – білий (смертельно білий), блідий, синюшний. Так, білоруси вірять, що дитина буде «белая як смерць» (Радзіны: 114), українці згадують про «смертельно блідий колір обличчя» (Українці: 309)... Жовтий, блідий, білий колір смерті нейтралізується червоним (красним) чи яскравим, фарбованим (крашеним)» [8, с. 58].

В наукових дослідженнях Н. Злидневої, яка окреслює специфіку цього колоративу, поле уявлень щодо білого кольору співвідноситься з символікою смерті [7, с. 426], яке маркується колористичною опозицією біле/чорне та біле/червоне. Зокрема, дослідниця відзначає, що «від раннього символізму до пізнього спостерігається динаміка: опозиція біле/чорне поступово витісняється опозицією біле/червоне. Хоча обидві опозиції належать архаїчній традиції, можна припустити, що остання відсилає нас до більш глибинної низки міфологічних уявлень. Вони часто пов'язані з апокаліптичною символікою. При цьому відбувається контамінація солярних символів: так, сонце виступає і як червоний дракон

(Сологуб) чи змії (В. Іванов), і як світ (пор. ідіому «білий світ»), тобто одночасно і в демонічно-деструктивному, так і в позитивному значенні» [7, с. 427]. Репрезентуючи апокаліптичну символіку, білий колір супроводжує універсальні комплекси уявлень у процесі культурного розвою спільноти. Семіотичні ознаки колоративу стають базисним знаковим компонентом у розмежуванні життєдайного простору та потойбіччя, зокрема С. Толстая в обрядово-ритуальному контексті визначає «несумісність кольорового та білого: «Хто білить суворі полотна під час цвітіння ржи, у того на ниві ржаний волос буде білий (пустий)» (укр. полт.) [Зеленин 3: 1098]. Разом з тим білий в оцінювальному значенні може ставати синонімом червоного, пор. рос. арханг. білий «здоровий, сильний, кров з молоком»» [11, с. 123].

Таким чином, вихідне положення концепту «Білий світ» дозволяє йому повноцінно розкриватися у межах своєрідного соціокультурного простору, пронизуючи майже усі сфери буття української спільноти. Аксиологічна еволюція концепту «Білий світ» підтверджує, що розвиток світоглядних уявлень українського народу відбувався в контексті європейської цивілізації.

1. Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (сер. XIX – поч. XX ст.) / Олена Боряк. – К.: «Українська книга», 1997. – 191 с. 2. Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка / Олена Боряк. – К.: Либідь, 2006. – 326 с. 3. Василевич А. П. Этимология цветоименований как зеркало национально-культурного сознания / А. П. Василевич / Наименование цвета в индоевропейских языках. Системный и исторический анализ / Отв. ред. А. П. Василевич. – М.: Комкнига, 2007. – 320 с. 4. Весілля в Котузові, Підгасцкім повіті (біля Тернополя). Описан. В. Навроцьким // Правда. – 8 Жовтня. – Ч. 37. – Р. III. – Львів. – 1869. 5. Войтович В. Українська міфологія / Гол. редактор С. Головок / В. Войтович. – К.: «Либідь», 2002. – 662 с. 6. Воропаєва Т. С. Українська спільнота крізь призму культурно-світоглядних трансформацій / Тетяна Сергіївна Воропаєва // Українознавчий альманах. Вип. 5. – К., 2011. – С. 194–199. 7. Злиднева Н. В. Белый цвет в русской культуре XX века / Н. В. Злиднева / Признаковое пространство культуры. – М.: «Индрик», 2002. – С. 427. 8. Седакова И. А. Цветовозначения и их место в символической славянских родин / И. А. Седакова // Кодови словенских культура. – Београд, 2001. – № 6. – 57–65. 9. Славянские древности: этнолингвистический словарь под ред. Н. И. Толстого. – М.: «Международные отношения», 1995. – Т. 1: А-Г. 10. Тернер В. У. Проблема цветовой классификации в примитивных культурах (на материалах ритуала ндембу) / В. У. Тернер / Семіотика и искусствометрия. – М.: Мир, 1972. – 364 с. – С. 56. 11. Толстая С. М. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе / С. М. Толстая. – М.: «Индрик», 2008. – 528 с. 12. Ульяновська С. Похоронний цикл від моменту смерті до поховання / С. Ульяновська / Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. Книга 2. – Олішне: Українське народознавство, 1999. – 544 с. 13. Чубинський П. Мудрість віків / Павло Чубинський. – К.: «Мистецтво», 1995. – Кн. 1. – 221 с.

Інна Лавренчук

Маєткові комплекси України: особливості формування та розвитку

У статті розглядаються й аналізуються особливості та специфіка формування однієї з форм українського садово-паркового мистецтва – маєткових комплексів. Хронологічні межі дослідження охоплюють період XV–XIX ст. Робота містить відомості про творців та власників маєтків, завдяки яким до національної мистецької спадщини влились найкращі елементи традицій західних мистецтв. Автор переконана, що зарубіжні й вітчизняні вчені, державні діячі, митці, промисловці та інші особи сприяли становленню та розвитку певних життєво значущих людських цінностей, які й отримали втілення у маєткових комплексах.

Peculiarities and characteristic features of the Ukrainian Country Estates as one of the forms of park and garden design are reviewed and analyzed in the article. Chronological frames of the investigation include the period of the 15–19th centuries. This publication gives some facts about creators and owners of the Estates, thanks to whom the national art heritage received the best traditional elements of the Western art. The author is sure, that foreign and native scientists, statesmen, artists, manufactures and other persons supported establishing and development of some important human values, which were implemented in their Estates.

Період XV–XIX ст. характеризується швидким розвитком в садово-парковому мистецтві України маєткових комплексів. За даними, які наводять різні дослідники (наприклад, Ф. Горностаєв, І. Родічкін, О. Михайлишин), в цей період

вже існували маєтки багатих та знаних князівських родин, зокрема: Острозьких, Заславських, Збараських, Сангушків, Жевуських, Собеських, Вишневецьких. Усі вони володіли значними площами українських земель, на яких створювали